

כא

קריאת מגילת אסתר במקדש

- א. קריאת המגילה בשבת
- ב. קריאת המגילה בשבת בבית המקדש
- ג. עיניהם של עניים – סיבה או תוצאה?
- ד. קריאת המגילה וביטול העבודה במקדש
- ה. חנוכת הבית השני בפורים

א. קריאת המגילה בשבת

במשנה במגילה (א, ב) נאמר:

חל להיות ערב שבת – כפרים מקדימין ליום הכניסה, ועיריות גדולות ומוקפות חומה קורין בו ביום.

המשנה עוסקת בשאלת זמנו של מקרא המגילה, כאשר י"ד באדר חל ביום שישי, וט"ו באדר חל בשבת. בשנה כזו גם ערים מוקפות חומה קוראות ביום שישי, ב-י"ד באדר, ולא ב-ט"ו באדר. בגמרא במגילה (ד ע"ב), מובאת תוספתא ממגילה (א, ב), החולקת על האמור במשנה, ולפיה ערים מוקפות חומה מקדימות לקרוא ביום הכניסה – דהיינו: ביום חמישי, אך הכל מסכימים שאין קוראים את מגילה בשבת, גם בעיר המוקפת חומה. ערים המוקפות חומה כוללות גם את ירושלים. בטעם הדבר נאמר בגמרא שם כך:

דכולי עלמא מיהא מגילה בשבת לא קרינן, מאי טעמא? אמר רבה: הכל חייבין בקריאת מגילה (ובתקיעת שופר), ואין הכל בקיין במקרא מגילה; גזירה שמא יטלנה בידו וילך אצל בקי ללמוד, ויעבירנה ארבע אמות ברשות הרבים. והיינו טעמא דשופר, והיינו טעמא דלולב. רב יוסף אמר: מפני שעיניהן של עניים נשואות במקרא מגילה.

לדברי רבה, הטעם הוא מחשש שמא יעביר את המגילה ד' אמות ברשות הרבים, וכן הוא טעמו בקשר לתקיעת שופר ולנטילת לולב בשבת. רב יוסף סובר, שהטעם הוא מאחר שהמתנות לעניים ניתנות ביום שבו קוראים את המגילה, הרי שאם יקראו אותה בשבת – יפסידו העניים. לכן יש להקדים את קריאתה ליום שישי. הגמרא שם מביאה ראייה לדברי רב יוסף, מתוספתא במגילה (א, ד), ודנה בדבריה:

תניא נמי הכי: "אף על פי שאמרו כפרים מקדימין ליום הכניסה – גובין בו ביום, ומחלקין בו ביום". "אף על פי שאמרו? אדרבה, משום דאמרו הוא! אלא: "הואיל ואמרו שכפרים מקדימין ליום הכניסה – גובין בו ביום ומחלקין בו ביום, מפני שעיניהם של עניים נשואות במקרא מגילה". אבל שמחה אינה נוהגת אלא בזמנה.¹

ננסה לברר: האם רבה ורב יוסף חולקים ביניהם באופן עקרוני, ואם כן – מהי הנפקא-מינה ביניהם?²

ב. קריאת המגילה בשבת בבית המקדש

התוס' למגילה ד ע"ב, ד"ה ורב יוסף, כותבים:

ע"כ צריך לומר דרב יוסף לא פליג אטעמיה דרבה, דהא גבי שופר ולולב ליכא טעמא אחרינא; מכל מקום קאמר הכא טעמא אחרינא, משום דאיכא נפקותא מיהא במקדש, דליכא שבות, ואפילו הכי אסור משום האי סברא דקאמר רב יוסף.

לפי התוס', רב יוסף מסכים עקרונית עם טעמו של רבה, שהחשש בלולב, שופר ומגילה הוא שמא יעבירונו ד' אמות ברשות הרבים, אך במגילה יש טעם נוסף, והוא שעניניהם של עניים נשואים למקרא מגילה.³ לכן, לפי שיטת רב יוסף, גם במקדש לא

1. לביאור התוספתא, ראה: תוספתא כפשוטה, מגילה, עמ' 1128–1130.
2. רב יוסף חולק פעם נוספת על רבה בהקשר זה. בסוגיית טבילת כלים בשבת, בגמרא בביצה יח ע"א, אומר רבה, שהנימוק לאיסור הוא שמא יעבירונו ד' אמות. לא נאמר שם שכן הוא הטעם גם של איסורי שופר, לולב ומגילה בשבת (וכן לא נזכר בדיני שופר, לולב ומגילה, שכן הוא הטעם אף של איסור טבילת כלים בשבת). רב יוסף חולק שם על רבה, ולפיו טעם האיסור הוא גזירה משום סחיטה. גם שם לא נראה שרב יוסף והאמוראים האחרים חולקים עקרונית על רבה, וכפי שנראה להלן. להלכה פסק הרא"ש בביצה פ"ב, סימן יב, את האיסור להטביל כלים בשבת מטעמו של רבה, וכן הרשב"א שם, אך הר"ף, הרמב"ם וראשונים ופוסקים אחרים אסרו טבילת כלים בשבת מטעמים אחרים המובאים בגמרא שם.
3. הרב חיים עוזר גרודזינסקי, בשו"ת אחיעזר, חלק ג, סימן עג, נשאל ע"י הרב שלמה כהן מוילנא, בעל חשק שלמה, שהרי אסור להיכנס למקדש באפונדתו, כאמור בירושלמי ברכות ט, ה: "תני, לא יכנס אדם בהר הבית במגעו ובאבק שעל רגליו ומעותיו צרוורין בסדינו ואפונדתו עליו מבחוץ. מה טעם? 'שמך רגלך כאשר תלך אל בית האלהים' (קהלת ד, יז)", ואם כן איך יש מקום לחשוב שיקבלו העניים צדקה במקדש? הוא השיב: "אטו המקום גורם? ומה שעניניהם נשואות למקרא מגילה – היינו לפי שקורין גובים מעות פורים, אבל לא שמקום הקריאה גורם שיחיה שם הגבייה". מלבד זאת, "עיקר הביזיון שאמרו (באיסור הכניסה למקדש עם מעות) שהוא לסחורה, משא"כ בתוך כיסו ויחלק שם לצדקה – איזה בזיון יש? והכל יודעים דנותנים שם מעות פורים".

קראו מגילה בשבת, אלא ביום שישי.⁴ הפני יהושע במגילה שם כותב, שדווקא בשופר ובלולב יש מקום לטעמו של רבה, שכן אנשים עלולים לטעות ולחשוב שחומרם של השופר והלולב, שהם מדאורייתא, היא הסיבה בגללה נדחית השבת; אך לגבי מצוות מגילה, שהיא מדרבנן, לא קיים החשש שאנשים יטעו לחשוב שקריאתה דוחה את שבת, ולכן הוסיף רב יוסף בדין זה טעם אחר.

אולם בהגהות החת"ס למגילה שם כתב, שרבה ורב יוסף חולקים עקרונית (על פי סוגיית הגמרא בעירובין (קג ע"א)), ולפי רב יוסף, דווקא את מצוות השופר והלולב – שיש להן שייכות למקדש ולעבודת הקרבנות – התירו במקדש, אבל את קריאת המגילה, שאין לה שייכות מיוחדת למקדש, לא התירו. לכן הוסיף רב יוסף את הנימוק שעניי העניים נשואים למקרא מגילה.⁵

נראה לומר עוד שחששו של רבה: "שמא יעבירו ארבע אמות ברה"ר", הוא נימוק הקשור להלכות שבת, ולא נימוק הקשור מהותית לדיני שופר, לולב ומגילה, בעוד שנימוקו של רב יוסף לאיסור קריאת מגילה בשבת: "עיניהם של עניים נשואים למקרא מגילה", הוא קשור מהותית לדיני יום פורים. חכמים קבעו שהמגילה, בה נאמר שיש לשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים, תיקרא רק ביום שבו אפשר לקיים מצוות אלו בפועל.

מכאן שבמקדש תקעו בשופר בשבת ונטלו לולב בשבת, אך לא קראו מגילה בשבת. התוס' יסבירו, שהזמן הקבוע לקריאת מגילה כשחל ט"ו באדר בשבת, אכן נשאר בשבת, אך בשל הנימוקים של רבה ורב יוסף מקדימים את הקריאה ליום שישי. אבל דעת הרמב"ם שונה. וכך הוא פוסק בהלכות מגילה א, יג-יד:

אין קוראין את המגילה בשבת, גזירה שמא יטלנה בידו וילך אצל מי שהוא בקי לקרותה ויעבירנה ארבע אמות ברשות הרבים, שהכל חייבים בקריאתה ואין הכל בקיאין בקריאתה. לפיכך אם חל זמן קריאתה בשבת – מקדימין וקוראין אותה קודם השבת... כיצד?... חל יום חמישה עשר להיות בשבת, בני כרכים מקדימין וקוראין בערב שבת, שהוא יום ארבעה עשר, ובני עיירות קוראין בו ביום, שהוא זמנם. ונמצאו הכל קוראין בארבעה עשר.

הרמב"ם מנמק את דבריו רק על פי דברי רבה, ואיננו מזכיר כלל את דברי רב יוסף.⁶ בהגהות מימוניות שם, אות ב, כתב: "ודלא כרב יוסף דאמר מפני שעניהם של עניים

4. ראה בדברי הטורי אבן במגילה שם, ומה שכתב עליו בשר"ת אבני נזר, אר"ח סימן תקיג; שר"ת מנחת יצחק, חלק ת, סימן ס וסימן סד.

5. דברים דומים כתב גם בשר"ת חתם סופר, חלק ד (אה"ע ב), סימן סד.

6. גם הר"ף ב ע"ב בדפי הר"ף, הביא רק את דברי רבה, וכן הרא"ש במגילה א, ה. וראה שם בקרבן נתנאל, אות פ.

נשואים למקרא מגילה". נראה שאכן הרמב"ם איננו קושר בהכרח את יום מקרא המגילה עם נתינת המתנות לאביונים, שהרי פסק בהלכות מגילה ב, יד:

מצוות יום ארבעה עשר לבני כפרים ועיירות ויום חמישה עשר לבני כרכים, להיות יום שמחה ומשתה ומשלוח מנות לריעים ומתנות לאביונים, ומותר בעשיית מלאכה, ואף על פי כן אין ראוי לעשות בו מלאכה. אמרו חכמים: כל העושה מלאכה ביום פורים אינו רואה סימן ברכה לעולם. בני כפרים שקדמו וקראו בשני או בחמישי: אם חילקו מעות לאביונים ביום קריאתן – יצאו; אבל השמחה והמשתה אין עושין אותה אלא ביום ארבעה עשר, ואם הקדימו – לא יצאו. וסעודת פורים שעשאה בלילה לא יצא ידי חובתו.

לפי הרמב"ם, אין חובה לתת לכתחילה את המתנות לעניים ביום שבו קוראים את המגילה. רק בדיעבד, אם נתן ביום זה – יצא ידי חובה. כך הסביר את דברי הרמב"ם המגיד משנה שם. הרב לוי בן חביב פיתח את הסברו של המגיד משנה:

כתב הרמב"ם בפ"ב מהלכות מגילה, וז"ל: "בני כפרים שקדמו וקראו בשני או בחמישי אם חילקו מעות לאביונים יצאו". וצ"ע, למה כתב "אם חילקו" בדיעבד, ולא אמר "מחלקים"? וכבר הליץ בעדו הרב בעל מגיד משנה, שלמד כן מהמשנה שאמרה מותרים בהספד וכו' ומתנות לאביונים – משמע אבל לא חייבים, אלא רשאים. ואף פירוש הברייתא כן הוא לדעתו, עד כאן לשונו. ונראה לעניות דעתי לומר עוד בטעם זה, כתלמיד הדין לפני הרב, שדעת הרמב"ם היא שכיון שהברייתא הזאת הובאה בגמרא לסיועי לרב יוסף, והוא חולק על רבה, דאף על גב דלאו חולק ממש הוא אלא שאינו מודה בטעמו, והוסיף יותר דנפקא-מינה למקדש דליכא שבות, וכדכתבו התוס', מכל מקום לדעת רבה ליכא האי טעמא כלל. ואם כן הברייתא נראה שחולקת עליו. ורבה ורב יוסף – הלכתא כרבה, ואפילו הכי אית לן למימר שסובר רבה דהאי ברייתא לאו לחיובא היא, אלא "רשאים" קאמר, כדקאמר במתניתין: "מותרים". וכיון דלאו לכתחלה היא האי טעמא, לא מקדמינן מקרא מגילה מחמתיה קודם השבת. ואף על גב דבגמרא איתניה לסיועי לרב יוסף, איברא דהכי הוא כפי פשטא. אבל רבה אית ליה האי פירוקא, וכיון דהברייתא לא הויא תיובתיה כפום האי פירושא, אית לן למפסק כוותיה. זה נראה טעמו של הרמב"ם.⁷

7. שר'ת מהרלב"ח, סימן לב.

לפי הרלב"ח, יתכן שרב יוסף מסכים לרבה ומוסיף עליו, אך רבה חולק על רב יוסף, ולפיו הברייתא שאומרת שיש לתת מתנות לעניים ביום קריאת המגילה היא לא הוראה מחייבת, אלא מתן אפשרות; ומאחר שבמחלוקת רבה ורב יוסף הלכה כרבה, יש לפסוק כמותו.⁸

אמנם הלחם משנה שם סובר, שהרמב"ם פסק כך מאחר שכאשר ניתן לחלק מתנות לעניים ביום י"ד או ביום ט"ו ואין מגבלה בשל השבת, אזי ניתן לחלק גם ביום בו הקדימו לקרוא, ואם לא נתנו אז יתנו ביום הפורים. אך כשחל ט"ו בשבת, לא ניתן לחלק בשבת רק ביום ששי בו מקדימים, ולכן אמר רב יוסף שבשל העובדה שעניניהם של עניים נשואים למקרא מגילה יש להקדים את הקריאה יום ששי, י"ד באדר. אמנם החזון איש, או"ח, סימן קנה, כתב, שאלמלא הטעם שעניניהם של עניים נשואים למקרא מגילה היה ניתן לקרוא את המגילה בשבת, ולתת מתנות לאביונים ביום אחר – דהיינו: לאחר את המתנות לאביונים ליום ראשון. אולם להקדים ליום ששי – לא ניתן, משום שנאמר: "והימים האלה נזכרים ונעשים" (אסתר ט, כח), הזכירה קודמת לעשיה, או מפני שהעניים רגילים לקבל מהנותנים ביום הקריאה.

ג. עיניהם של עניים – סיבה או תוצאה?

כאמור לעיל, התוס' למגילה ד ע"ב, ד"ה ורב יוסף, הסבירו שרב יוסף איננו חולק עקרונית על נימוקו של רבה, אלא הוסיף על דבריו. במה הוסיף רב יוסף על רבה? למעשה, רב יוסף אינו אומר דבר משל עצמו, אלא הוא מצטט את התוספתא במגילה (א, ד): "אף על פי שאמרו: 'מקדימין ולא מאחרין', קורין את המגילה וגובין ומחלקין בו ביום, שאין עיניהם של עניים נשואות אלא ליום מקרא מגילה". נוסח התוספתא בגירסה המופיעה בגמרא הוא: "הואיל ואמרו שכפרים מקדימין ליום הכניסה – גובין בו ביום ומחלקין בו ביום, מפני שעניניהם של עניים נשואות במקרא מגילה".

8. יש המפרשים שרבה ורב יוסף נחלקו במחלוקת עקרונית. לדעת רבה, כאשר חל ט"ו באדר בשבת, יש להקדים את קריאת המגילה ליום ששי; אך עדיין הזמן הקבוע של חג הפורים הא ב-ט"ו באדר. י"ד באדר, שבו קוראים את המגילה, אינו נחשב "זמנ" של החג, אף על פי שנוהגים בו כאילו היה "זמנ". לדעת רב יוסף, הרי שבשל הטעם שעניניהם של עניים נשואים למקרא מגילה, הועבר זמן הפורים ליום ששי, והיום הקבוע הוא דווקא ב-י"ד, ולא ב-ט"ו. למחלוקת זו מספר השלכות: א. אדם שגר בעיר מוקפת חומה, ושכח לקרוא מגילה ביום ששי, י"ד באדר: האם יקרא בשבת? לפי רבה, לא גזרו על יחיד "שמא יעבירנו", ולכן ט"ו נחשב "זמנ", ויכול לקרוא; לרב יוסף, אין זה "זמנ", ואין הוא יכול לקרוא. ב. האם בן עיר מוקפת חומה יכול להוציא ידי חובה בקריאתו בן כרך, כאשר המגילה נקראת ביום ששי? לרבה, אין זמנם של האנשים שווה, ולכן אין אחד יכול להוציא את השני; לרב יוסף, יום י"ד שחל ביום ששי הוא ה"זמן" של כולם. בשאלות אלו ואחרות דנים השפת אמת כאן, והרב צבי פסח פרנק, מקראי קדש, פורים, עמ' קע-קעד.

רב יוסף ציטט, איפוא, את התוספתא, אך בתוספתא עצמה לא נאמר דבר באשר להקדמת הקריאה ליום שישי עקב העובדה שעניי העניים נשואות למקרא מגילה. מה שנאמר בתוספתא, הוא שיש לתת את המתנות לעניים ביום שבו קוראים את המגילה. רב יוסף מוסיף על רבה, שלא רק שמקדימים את קריאת המגילה ליום שישי, אלא שיש גם לתת את המתנות לעניים ביום זה, שכן כך נהוג ומקובל. הטעם: "עיניהם של עניים נשואים למקרא מגילה" – איננו הסיבה שבגללה מקדימים את קריאת המגילה לשבת, אלא תוצאה, השלכה מעשית הנובעת מהקדמה זו. בנקודה זו הוסיף רב יוסף על דברי רבה.

גם בירושלמי מובא שיש לתת מתנות לעניים ביום י"ד וביום ט"ו בשל העניים, מבלי כל קשר לשאלת השבת. כך לשון הירושלמי במגילה (א, א):

ואין מחלקין לעניים אלא בארבעה עשר ובחמשה עשר. אין עיניהם של עניים תלויות אלא בארבעה עשר ובחמשה עשר.

לירושלמי – בשונה מהבבלי – הדגש הוא על התאריך, ולא על עצם קריאת המגילה; ובכל מקרה אין סיבת הדין קשורה לסיבת ההקדמה ליום שישי.⁹ ועוד: בירושלמי לא נזכר כלל טעמו של רבה "שמא יעבירונו ד' אמות ברשות הרבים" – לא לגבי לולב, לא לגבי שופר ולא לגבי מגילה. בירושלמי מגילה (ד, ג), נאמר שאם חל פורים בשבת, אין לקרוא את המגילה בשבת, מאחר שאין לקרוא בכתבי הקודש בשבת אלא מן המנחה ולמעלה.

גם בבבלי, שבת (קטז ע"ב), נזכר שאין קוראים בכתבי הקודש בשבת אלא מן המנחה, אם כי לא נזכר שם שזו הסיבה לאי-קריאת המגילה בשבת. הטעם שתיקנו לקרוא בכתובים רק משעת המנחה הוא כדי שלא לבטל את הדרשה השבועית, שהיתה נאמרת בבוקרו של יום השבת. בפירוש מראה הפנים לירושלמי שם כתב, שהירושלמי איננו סובר את טעמו של רבה שמא יעבירונו ד' אמות ברה"ר, וציין נפקא-מינות בין הטעמים.¹⁰

ד. קריאת המגילה וביטול העבודה במקדש

עד כאן הסברנו את דברי רבה ורב יוסף, כאשר נקודת המוצא היא שלפי רבה סיבת הקדמת קריאת מגילה ליום שישי, י"ד באדר, הוא רק מחוץ למקדש, אך בבית המקדש קראו את המגילה בשבת. ואילו לפי רב יוסף, מאחר ועניי העניים נשואות למקרא מגילה, לא קראו מגילה בבית המקדש בשבת.

9. אמנם בהגהות הרב שלמה הכהן, חשק שלמה למגילה ד ע"ב, מפרש את דברי התוספתא כמתייחסים לשאלת ההקדמה של קריאת המגילה בשל שבת.

10. על שיטת הירושלמי באשר לאי-קריאת המגילה בשבת, ראה במאמר: "תקיעת שופר בשבת במקדש, במדינה ולאחר החורבן", סעיף ח-3.

מו"ר הרב אברהם שפירא שליט"א שואל: תושב ירושלים, שכבר שמע את המגילה בערב שבת (שהרי כל המוקפין מקדימים לקרוא כפרזים) ויצא ידי חובתו, מדוע יחוייב שוב לשמוע את המגילה כאשר ייכנס למקדש? תשובתו היא, שדינו של מוקף שקרא ביום ששי (י"ד באדר) ונכנס למקדש בשבת, לא יהיה שונה ממוקף שקרא כפרזי ב-י"ד באדר וחזר לכרך, ששוב חל עליו דין מוקף ועליו לקרוא שוב.¹¹

מדבריו ניתן להסיק, שיש לראות את המקדש כמקום אחר, על אף היותו בתוך ירושלים, כשם שעיר פרוזה איננה כעיר מוקפת. נראה לומר על פי דבריו, שהואיל ועניי ירושלים כבר שמעו את קריאת המגילה ביום שישי וקבלו את המתנות לעניים, שוב אין סיבה שלא לקרוא את המגילה במקדש בשבת.

יתירה מזאת: נראה שקריאת המגילה במקדש נועדה בעיקרה לנמצאים במקדש, ואין לראות את בית המקדש כבית כנסת רגיל שבו מתכנסים אנשים להתפלל. לקריאה בבית המקדש ישנה משמעות ייחודית, ואין האפשרות לתת מתנות לעניים מכתובה את זמן קריאת המגילה בו; מה גם שאין מניעה לקרוא במקדש בשבת. בירושלמי במגילה (ב, ד) נאמר:

רבי חלבו רב חמא בר גוריא בשם רב חמא בר עוקבא בשם ר' יוסי בר חנינא: "משפחה ומשפחה" (אסתר ט, כח) – מיכן למשמרות כהונה ולויה שיהו בטילין. אמר ר' חלבו: מיכן לבית הוועד שיהא בטל.

כך גם בבבלי במגילה (ג ע"א) ובערכין (ד ע"א):

"משפחה ומשפחה" למאי אתא? אמר ר' יוסי בר חנינא: להביא משפחות כהונה ולויה שמבטלין עבודתן ובאין לשמוע מקרא מגילה. דאמר רב יהודה אמר רב: כהנים בעבודתן ולויים בדוכנן וישראל במעמדן,¹² כולן מבטלין עבודתן ובאין לשמוע מקרא מגילה. תניא נמי הכי: כהנים בעבודתן ולויים בדוכנן וישראל במעמדן, כולן מבטלין עבודתן ובאין לשמוע מקרא מגילה. מכאן סמכו של בית רבי שמבטלין תלמוד תורה ובאין לשמוע מקרא מגילה.

ובהמשך הסוגיה במגילה (ג ע"ב):

אמר רבא: פשיטא לי עבודה ומקרא מגילה – מגילה עדיף, מדר' יוסי בר חנינא.

11. מנחת אברהם, חלק א, עמ' קטז.

12. בחשק שלמה שם דן בשאלה, אם היו מעמדות בפורים. שכן הגמרא בתענית כו ע"א, אומרת, שביום שקוראים הלל אין מעמדות; ומאחר שקריאת המגילה היא ה"הלל" של פורים (מגילה יד ע"א), הרי שאין מעמדות ביום זה, ויתכן שגירסת הגמרא: "וישראל במעמדן", היא רק שיגרת לשון. נעיר, שבדברי ר' יוסי בר חנינא עצמו, בגירסת הבבלי והירושלמי, אכן לא נאמר: "וישראל במעמדן".

בפרשנות גמרא זו נחלקו הראשונים. התוס' שם, בד"ה מבטלין, מפרשים, שאין הכוונה לביטול מוחלט של העבודה, מאחר שניתן לעשותה לאחר קריאת המגילה; אך מאחר שעם תחילת היום, כשמגיע זמן העבודה, ובכל זאת אין הכהנים מתחילים בעבודתם, אלא הם הולכים לקרוא את המגילה, נחשב דבר זה לביטול העבודה (אף שיותר נכון לכנות זאת "דחיה"). אין אפשרות שהכהנים יעבדו ורק אחר כך יקראו את המגילה לבדם, מאחר שפרסום הנס מצריך שהכהנים יקראו ביחד עם כל הציבור. לפי זה, עבודת המקדש נדחית מפני פרסום הנס שיש בקריאת המגילה עם כל הציבור.

הר"ן¹³ סובר אף הוא כתוס', ומוסיף: "ומיהו דווקא בשיכולים אחר כך להשלים העבודה, הא לאו הכי – ודאי אין מבטלין העבודה דאורייתא משום מגילה דרבנן". גם הריטב"א סובר כך, ומוסיף עוד, שאם התחילו בעבודה – אין מבטלים אותם, אלא אם כן לא יהיה להם אחר כך מי שיקרא להם, שאז יפסיקו על אף שהתחילו, יקראו את המגילה, ויחזרו לעבודתם לאחר מכן.¹⁴

הט"ז¹⁵ מקשה על הר"ן, מכך שאמרו שמגילה עדיפה על תלמוד תורה: כאן ברור שהכוונה לביטול תלמוד התורה, מאחר שקריאת המגילה מבטלת בשעת הקריאה עצמה את האדם מלימוד, וחובת תלמוד התורה של אחר כך היא חובה חדשה. מכאן מוכח, שניתן לבטל מצוה דאורייתא – כמו תלמוד תורה – לצורך מצוה מדרבנן – כמקרא מגילה. מה עוד, שניתן לומר שמקרא מגילה היא מצוה מדברי קבלה, שהם כדברי תורה. הט"ז חולק על דעת הבית יוסף שם, שכתב שדעת הר"ן כתוס'. לדעת הט"ז, התוס' התייחסו בדבריהם ללשון הברייתא: "מבטלין כהנים מעבודתם", וביארו שכוונתה למצב שיש שהות עוד במשך היום לחזור לעבודה; אך אם לא נעשתה העבודה עד סוף היום, ועדיין לא קראו הכהנים את המגילה – "מגילה דוחה העבודה לגמרי, כיון שאי אפשר לקיים שניהם – פרסומי ניסא עדיף". משום כך לא נכון לומר שהר"ן הוא כתוס'.¹⁶ הט"ז מציין, שכך היא גם שיטת הרמב"ם בהלכות מגילה א, א:

ואפילו כהנים בעבודתן מבטלין עבודתן ובאין לשמוע מקרא מגילה, וכן מבטלין תלמוד תורה לשמוע מגילה; קל וחומר לשאר מצוות של תורה, שכולן נדחין מפני מקרא מגילה.

13. ב ע"ב בדפי הר"ן.

14. עיין בפני יהושע שם, ובדברי הרא"ה קוק על דבריו, במצוות ראייה, עמ' צ-צא.

15. שרע אר"ח, סימן תרפז, ט"ק ב.

16. בדברי הט"ז והסוגיה כולה דנים מפרשי הש"ע שם: הגר"א, החכמת שלמה, היד אפרים, מחצית השקל. הרב יאיר בכרך, שר"ת חוות יאיר, סימנים ח-ט; הרב יחזקאל לנדא, שר"ת נודע ביהודה, קמא, סימן מא; הרב מאיר איזנשטט, שר"ת פנים מאירות, א, סימן נו; הרא"ה קוק, טוב רואי למגילה, עמ' קמט-קנה (ובמצוות ראייה, עמ' פט-צא); מ"ר הרב אברהם שפירא, מנחת אברהם, חלק א, סימן ט; הרב אליהו בקשי דורון, שר"ת בנין אב, "בעניין ביטול תורה ועבודה מפני קריאת מגילה", חלק ג, עמ' קכב-קכה, ועוד.

הרמב"ם מבחין בין "ביטול" ל"דחיה": עבודה ותלמוד תורה – מתבטלין מפני מקרא מגילה, ומצוות אחרות – נדחות אך אינן מתבטלות. כך הבין הנצי"ב, במרומי שדה שם, שלפנינו מחלוקת בין התוס' והרמב"ם. לפיו, עיקר ההוכחה היא מכך שנאמר "כהנים בעבודתן", ומשמע: שמניח עבודתו ויוצא. ואף שאסור להניח עבודה – "מפני דמקרא מגילה דוחה מצוה לגמרי".

כך גם כתב בפסקי תוס' לערכין:

כהנים בעבודתן ולויים בדוכנן וישראל במעמדן מבטלים לקרות מגילה,
אפילו עובר זמן הקרבן.¹⁷

הריטב"א במגילה שם מביא דעה זו: "ויש מבטלין עבודתן לגמרי, אפילו שאין שהות ביום לחזור לעבודתן, וחכמים יכולים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה"; אך הוא מסיים: "ואינו מחוור". הריטב"א איננו מסביר מדוע. הטורי אבן שם מסביר, שהנפקא-מינה בין הדעות היא ביחס לתמיד של בין הערבים, אם איחרו מלקרוא את המגילה עד סמוך לחשכה. אם קריאת מגילה מבטלת עבודה, אזי יקראו מגילה ולא יקריבו קרבן בין הערבים. אך אם קריאת מגילה רק דוחה עבודה, אזי במקרה כזה, יקריבו קרבן ולא יקראו מגילה. השפת אמת מביא נפקא מינה אחרת, במקרה שיש צורך ללכת במשך כל היום למקום המגילה. השפת אמת מעלה משמעות אחרת ללשון הגמרא: "מבטלין". לפיו, אם הכהנים ואנשי המעמד לא שמעו עדיין מגילה, יש להחליף אותם בכהנים אחרים שכבר שמעו; ולגבי אותם שלא שמעו – נחשבת החלפה זו לביטול עבודתם. כלומר: אין מקרה שבו מתבטלת העבודה לגמרי. סוגיית הגמרא שם נפסקה בראשונים נוספים, כמו הרי"ף¹⁸ והרא"ש¹⁹, אך הם מעתיקים את לשון הגמרא בלבד, ולא ניתן לדייק מהם באיזו שיטה הם נוקטים. מכל מקום, ניתן לומר בהקשר של שאלת קריאת המגילה במקדש בשבת, שאם קריאת מגילה דוחה עבודה, ועבודה דוחה שבת,²⁰ הרי שבמקדש מגילה דוחה שבת. דרשה כזו לא נאמרה במפורש בסוגיה זו,²¹ אך ערכה של קריאת המגילה במקדש מלמד על חשיבות קריאת המגילה בזמנה במקדש, כולל אף בשבת.

17. פרק א, אות יט.

18. למגילה ב ע"ב בדפי הרי"ף.

19. מגילה א, ג; מ"ק ג, פה.

20. תוספתא שבת טו, טז; מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דפסחא, פרשה ט, ד"ה אך אשר; שבת קלב ע"ב.

21. ראה במרדכי למגילה, סימן תשפה, העושה ק"ו דומה באשר להליכת האבל לבית הכנסת לשמוע מקרא מגילה. מגילה דוחה עבודה, ועבודה דוחה שבת, "כ"ש דחיא אבילות".

1. חנוכת הבית השני בפורים

בין אם עבודת המקדש מתבטלת מפני מגילה, ובין אם היא רק נדחית, יש לברר מה ראו חז"ל לקבוע שמקרא מגילה עדיף על עבודת המקדש? דינה של עבודת המקדש, ביחס לקריאת המגילה, שונה מדין כל שאר המצוות הנידונות בגמרא במגילה (ג ע"ב) (תלמוד תורה, הכנסת כלה, מת מצוה), משום שהאחרונים הינם מצוות פרטיות, ובהם יש מקום לדון מי יידחה בפני מי; אך עבודת המקדש הינה עבודה ציבורית, שהיא קבועה, דבר יום ביומו. היאך יתכן שתקנת קריאת מגילה – על אף פרסום הנס שכרוך בה – תדחה או אף תבטל את עבודת המקדש?

נראה לתלות זאת ברקע ההיסטורי של סיפור מגילת אסתר. עולי בבל שבו לארץ עם הצהרת כורש (עזרא א-ב). הם החלו להקים את המקדש בבנותם מזבח (עזרא ג), אך בניית המקדש פסקה בשל עיכובים מצד הגוים יושבי הארץ (עזרא ד, א-ה), ששלחו כתב שטנה לאחשוורוש, בתחילת מלכותו, נגד בניית המקדש וירושלים (עזרא ד, ו-כג). בניו של המן היו שותפים בכתיבת אותו כתב שטנה,²² אשר התפתח, בסוף מלכות אחשוורוש, בשנת שתיים-עשרה למלכו, לצו אשר נכתב ונחתם על ידו, להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים אשר בכל מדינות המלך (אסתר ג, ז-טו). מרדכי והמן ירדו מארץ ישראל על מנת לעסוק בשאלת בניין המקדש²³, ונושא זה העסיק את אחשוורוש בכל ימי מלכותו. ושתי לא הניחה לאחשוורוש לבנות את בית המקדש: "מה שהחריבו אבותי (=נבוכדנאצר), אתה מבקש לבנות?"²⁴. אחשוורוש עצמו נתן את התחושה שהמקדש לא ייבנה, והוא עצמו השתמש בכלי המקדש במשתה, ולבש בו את בגדי הכוהן הגדול; היהודים עצמם נהנו מסעודה זו, ונענשו על כך,²⁵ למרות שהם בכו כשראו את כלי המקדש.²⁶ אחשוורוש לא היה מעוניין שאסתר תהיה מעורבת בוויכוח זה, ולכן אמר לה: "מה בקשתך, עד חצי המלכות" – ולא דבר החוצץ בינך ובין המלכות; ומאי ניהו? בית המקדש.²⁷ לבסוף, כאשר נתן אחשוורוש למרדכי את רכושו של המן, הוא הקדיש שלישי לבניין המקדש.²⁸

לאחר שדרייוש, בנם של אסתר ואחשוורוש,²⁹ עולה לשלטון, הוא מחדש את הרשיון לבניין הבית (עזרא ד, כד), ובנייתו מסתימת ב-ג' באדר, בשנה השישית לדרייוש המלך. כך נאמר בעזרא (ו, טו-יח):

22. רש"י לאסתר ט, י, על פי סדר עולם, פרק כט.

23. ילקוט שמעוני לאסתר, תתרנו.

24. אסתר רבה ה, ב.

25. מגילה יב ע"א.

26. ילקוט שמעוני לאסתר, תתרמו.

27. מגילה יא ע"א.

28. שוחר טוב לתהלים, פרק כב.

29. אסתר רבה ה, ג.

ושיציא ביתה דנה עד יום תלתה לירח אדר, די היא שנת שת למלכות דריוש מלכא. ועבדו בני ישראל כהניא ולויא ושאר בני גלותא חנכת בית אלהא דנה בחדוה. והקרבו לחנכת בית אלהא דנה תורין מאה, דכרין מאתינן, אמרין ארבע מאה וצפירי עזין לחטאה על כל ישראל תרי עשר למנין שבטי ישראל. והקימו כהניא בפלגתהון ולויא במחלקתהון על עבדת אלהא די בירושלם, פכתב ספר משה.

המלבי"ם בפירושו לעזרא ו, טז מתייחס להזדגשה המיוחדת בפסוק: "ועבדו... חנכת בית אלהא דנה בחדוה" (=ויעשו חנוכת בית אלקים הזה בשמחה): מדוע מצויין "דנה" (הזה)? ומדוע נערכה החנוכה בשמחה כה גדולה? תשובתו היא, שלו היו ישראל זוכים באותה השעה, היה מגיע זמן הגאולה; אלא שלא זכו, ולעת עתה חנכו את הבית הזה, אף שציפו לבית אחר. לפיו, חנוכה עצמה היתה במשך כ"א יום, מג' באדר עד כ"ג באדר. זאת מאחר ובחנוכת המשכן במדבר, היו שבעת ימי מילואים, ובימי שלמה חנכו במשך ארבעה עשר יום, ומכאן שחנוכת בית שני היא עשרים ואחד יום:

ויען שבימים האלה חל פורים, שהם ימי משתה ושמחה, אמר שהיה עיקר החדווה על החנוכה, שהיתה גדולה משמחת פורים.

כלומר: באמצעם של ימי חנוכת המקדש, חל חג הפורים – הראשון שנחוג לאחר הקמת המקדש, כשש שנים לאחר נס ההצלה שהיה בשושן. זו השנה השישית של דריוש, שמלך מיד לאחר אחשוורוש. אין ספק, שזכר הנס היה עוד טרי, ולכן השמחה היתה גדולה. יתירה מזאת: זו הפעם הראשונה שהמגילה נקראה בבית המקדש עצמו, וזו גם הפעם הראשונה שנוצר מקום לדין שדנה בו הגמרא במגילה (ג ע"א), בו עסקנו לעיל: האם עבודת המקדש קודמת למקרא מגילה או לא.

יתכן שהכרעת הגמרא, שמגילה קודמת, ודוחה או אף מבטלת את עבודת המקדש, נובעת לא רק בשל חובת פרסום הנס (כדברי התוס') או בשל הצורך ב"ברוב עם הדרת מלך" (כדברי הריטב"א). ההכרעה נובעת מהרצון להדגיש ולהבהיר, שהיכולת להקים את בית המקדש השני תלויה היתה בנס פורים. נס פורים הוא הבסיס והתשתית לכל העבודה הגדולה שנעשתה לאורך כל ימות הבית השני, ולכן ישנה גם אפשרות שביום זה תידחה או אף תבטל עבודת ה' הלאומית והציבורית – דבר שאולי אין לו אח ורע בהלכות של כל השנה כולה.³⁰

30. ניתוח אחר של המקורות הללו ומשמעותן ראה בדברי הרב ישראל אריאל, סידור המקדש, כרך ב, עמ' 499–507.